

Harangi László

A MŰVELŐDÉSI ÖNSZERVEZŐDÉS SVÉD MODELLE¹

Az első tanulókört, mint amely a svéd felnőttkori tanulásra jellemző önszervező művelődési paradigma előfutárának tekinthető, Oscar Olsson (1877–1950) egyetemi hallgató hozta létre a Malmöhöz közeli Lundban 1902-ben, építve a korábbi népi olvasóköri hagyományokra. Nem véletlen, hogy az iskolázatlan felnőttek megsegítéséért, felemeléséért felelősséget érző fiatalember tagja volt az antialkoholista mozgalomnak (n.b. a telepések a favágókat pálinkával fizették) és, hogy szimpatizált az egyre erősödő munkásmozgalommal. Célja nemcsak a hiányzó alapismeretek pótlásának közösségi úton történő elősegítése volt, hanem ehhez kapcsolódóan feladatának tekintette a szegénysorsú emberek önbizalom-erősítését, hogy saját erejükkel képesek legyenek változtatni helyzetükön. A társadalmi igazságosság andragógiai megközelítésével foglalkozó szakemberek a svéd Paulo Freirenek (1921–1977) is nevezik, mert Oscar Olsson szintén az öntudatosítás, a felszabadítás pedagógiai elvét (ld. *Pedagogy of Oppressed*) vallotta magáénak, jóval ötven évvel korábban, mint ahogy a kritikai pedagógia braziliai nevelésfilozófusának és forradalmárának eszméje valósággá vált. Ezek az évek jelentették a tanulóköri mozgalom elindítását, amely a második világháború óta a skandináv felnőttkori tanulás szimbólumává vált.

Mi a tanulókör?

Olof Palme (született 1927-ben, merénylet áldozata lett 1986-ban), Svédország egykori miniszterelnöke igen nagyra értékelte a tanulóköröket, és szállóigévé vált az a mondása, hogy „Svédország valójában egy tanulóköri demokrácia”. Ezt a megállapítását arra alapozta, hogy a tanulókörök tagjai javaslataikkal, észrevételeikkel a társadalom megváltoztatására törekednek, és jellemző rájuk egy fejleszítő, jobbító szándékú kritikai attitűd. Szervezeti formájukat tekintve olyan baráti társaságok, amelyek egy általuk választott közérdekű probléma tanulmányozása céljából rendszeres időnként találkoznak egymással, hogy az adott témában minél több ismeretet szerezzenek a maguk hasznára, a társadalom javára. A tanulóköri együttlétek hangulatosak

és oldottak, számukra a tanulás valóban „öröm, érték, felelősség”. A tanulóköri tagok létszáma, a csoportdinamika szabályai szerint öttől húsz főig terjed, a támogatást is eszerint kapják. A tanulóköröknek valójában vezetőjük nincs, teljes mértékben önrányított tanulócsoportok, közösségek, amelyek saját maguk határozzák meg tanulásuk tárgyát, célját, módszereit, és az értékelést is önmaguk végzik. Egyikük a koordinátor, aki az adminisztrációs feladatokat látja el, mint annak a tanulóköri szövetségnek képviselője, amelyhez a csoport kötődik, de ő is csak mint egyenrangú fél vesz részt a munkában. Az ismeret- és készségfejlesztés elsődleges módszere egymás tapasztalatainak, ismereteinek kicserélése, de amennyiben szükséges, külső segítséget is igénybe vesznek, előadót hívnak meg, kulturális alkalmakon vesznek részt.

A tanulókör általában az alacsonyabb iskolai végzettségű egyének, csoportok tanulási formája, ugyanakkor valamennyien gazdag munka- és élettapasztalatokkal rendelkeznek, amely igen gyakran felér az iskolában szerzett tudással. A tanulóköri találkozások azonban még sem egyszerű beszélgetések, okoskodások, mint ez gyakran előfordul a „pubban”, hanem sokkal inkább „plebejus irodalmi szalonok”, amelyeknek a hétköznapiaságból kiemelkedve rangjuk, értelmük van. Megkülönböztetett értéke a tanulóköröknek, hogy a bennük résztvevők tudatosabban fejezik ki gondolataikat és érvelnek, mint a szokványos élethelyzetekben, jobban tekintettel vannak mások véleményére, és meghasonlottság nélkül tudják elviselni a vereséget is. A tanulókörben nagy az egymás iránti felelősségérzés és szolidaritás. A mozgalom megszületése óta a tanulókörök népszerűsége egyre növekszik, és valójában átfogja az egész svéd társadalmat, legalább is annak egy részét. Az ország lakossága 9.2 millió, és ebből minden évben 2 millió férfi vagy nő látogatja a mintegy negyedmillió tanulócsoporthoz. Ez még akkor is sok, ha egy ember egy évben többször is kapcsolatba kerül a tanulásnak ezzel a mindennapisághoz közel álló formájával, de mindenképpen annyit jelent, hogy a svéd népesség egy részének a tanulókör természetes életformájává vált. Hasonlatos ez ahhoz, mint ahogy az angol vagy az amerikai középosztálybeli polgárnak szinte

¹ Másodközlés. *SZÍN*, 2010. február, 32-36.

lételemévé vált, hogy rendszeresen eljárjon abba a klubba, ahova rangjánál fogva tartozik, és gyakran elfordul, ha megbetegszik, munkából hiányozhat, de ha egészsége megengedi, klubjából nem maradhat el. A különbség csak annyi, hogy a tanulókör egyértelműen fejlesztő, „kognitív” szabadidős elfoglaltság.

A tanulókör, a mi értelmezésünk szerint, a közművelődésnek olyan kerete, amely sokféle művelődési aktivitást ölel fel. Helyet kaphat benne tanfolyam, öntevékeny művészeti csoport éppen úgy, mint szakirányú képzés. A résztvevőknek arra is van módjuk, ha úgy tetszik, hogy az általános művelődést kombinálhatják szakismeretekkel. Választhatnak lazább és intenzívebb formákat is, akár a hét minden munkanapján is összejöhetnek. Ami a tandíjat illeti, a támogatás egy meghatározott ideig tart és fix összegre vonatkozik (előadói tiszteletdíjra, könyvvásárlásra, utazásra, tanulmányi anyagokra, stb). Mindez a kiadásoknak körülbelül az 50%-át fedezi, amelyet a vonatkozó tanulóköri szövetségek helyi szervei folyósítanak.

Ezen kívül a helyi önkormányzat is segít, a többi résztvevőknek kell állniuk. A „tananyag” meglehetősen művészeti és társadalomtudományi irányú. Ez utóbbiban legtöbbször napjaink hazai, nemzetközi és világproblémái kerülnek terítékre. Az előbbi pedig felöleli a művészeti kreativitást, ismerkedést a komoly és könnyű műfajokkal, a tradicionális népművészettel, valamint a modern audiovizuális kultúra kifejezési formáival. Mindezeket kiscsoportos, tanulóköri keretek között, mert a kórusok, zenekarok, táncgyűttesek nem a tanulókörök „kompetenciájába” tartoznak.

A tanulókörök és a tanulóköri szövetségek

A tanulóköri szövetségek megalakulása a 20. század elejére nyúlik vissza, amikor különböző társadalmi, gazdasági, művelődési mozgalmakhoz tartozó tanulókörök idővel kifejlesztették szakmai, érdekvédelmi hálózatukat, amelyek később tanulóköri szövetségekké kristályosodtak ki. Ezek az úgynevezett „studieförbund”-ok, amelyek többféle ideológiai, szakmai irányzatot képviselnek. Így beszélhetünk baloldali, konzervatív, államegyházi, szabadegyházi, szövetkezeti irányzatú tanulóköri szövetségekről. Manapság ezek a különbségek kevésbé markánsak, sokkal inkább a sokszínűsége

get fejezik ki, és bővebb választékot nyújtanak. Az egyes „studieförbund”-ok között szoros az együttműködés, akár úgy is, hogy egymás helyiségeit, épületeit használhatják. Mint ahogy a többi társadalmi szervezet, így a tanulóköri szövetségek is az államtól független, autonóm állampolgári társulások, bár bevételeiknek mintegy felét az államtól kapják az *Országos Svéd Felnőttoktatási Tanács*on (The Swedish National Council of Adult Education) keresztül. Míg költségvetésük fennmaradó részét saját maguknak kell előteremteniük (tandíj, rendezvények bevétele, a tanulóköri tagok hozzájárulása stb.). A felsőbb szervekkel a viszony egyenértékű, partnerségi kapcsolat, elsősorban az Oktatási Minisztériummal, más minisztériumokkal és az egyház legfelsőbb szerveivel. A tanulóköri szövetségek platformja a *Svéd Népművelési Szövetség* (*Svenska Folkbildning Förbundet, SFF*), amely a mediátor szerepet tölt be a szövetségek összessége és az állam között. Fontos küldetése, hogy növelje a mozgalmak társadalmi presztízsét, és befolyásolja a döntéshozók szövetségbarát magatartását. Az SFF ezen kívül a szövetségek vitafóruma, kezdeményezője közös megállapodásoknak.

Korábban tizenkét tanulóköri szövetség töltötte be a tanulókörök érdekképviseletét, de napjainkban ez a szám racionális okok miatt lecsökkent kilencre. A szövetségeknek egyéni tagságuk nincs, de szervezeti annál több, mintegy 300 jogilag regisztrált tagszervezet. A tartósan együttműködő intézmények, vállalatok, hivatalok száma még ennél is népesebb, amely a tanulóköri mozgalom széleskörű és stabil társadalmi, gazdasági és kulturális beágyazottságát mutatja. Ez a partnerség különösen lent a munka „frontvonalában” a legintenzívebb.

Egy példa. Az ABF (Munkásművelődési Szövetség) helyi szervezete a Mozgáskorlátozottak Országos Szövetségének szintén helyi egységével közösen, az önkormányzat által is támogatott, számítógépes tanfolyamot indított Umea városában. A tagszervezetek gyakran mint „megrendelő” fordulnak ahhoz a tanulóköri szövetséghez, amelyhez tartoznak. A tanulókörök tárgyi és személyi apparátusa többekévesébe kiépített, a fővárostól, Stockholmtól, a vidéki városkörzetekig (ld. municipalitás), az ennek megfelelő épületekkel, infrastruktúrákkal, személyi állománnyal. A legjelentősebbeknek Stockholmban viszonylag nagy, többemeletes színházuk van színház- és előadótermekkel, kiállítási helyiségek-

kel, míg a kisebbeknek csak néhány irodahelyisége. A 21 megyében is megtalálható azonban mind a kilenc szövetség kirendeltsége, kinek jobb, kinek szerényebb személyi és tárgyi adottságokkal. A 290 városkörzetben nincs mindegyik országos szervezetnek épülete, tanterme, így az erősebbeknek segíteni kell a gyengébbeket.

Ami összességében a személyi állományt illeti, a főállású menedzsment munkatársakon kívül mintegy százhuszezer tanulóör-vezető tevékenykedik az országban, akik közül háromezer a főállású. Ez első pillanatra soknak tűnik, de mégsem az, mert évente közel 300.000 tanulóörrel van dolga a szövetségeknek.

A tanulóörök országos szövetségei és helyi szervezetei egyfelől módszertani, szervezeti, anyagi támogatást nyújtanak a tanulóöröknek, amely elsődlegesen a főállású vagy önkéntes tanulóör-vezetőkön keresztül történik, akik jelenlétükkel a csoportokban sok szervezési teendőt levesznek a tényleges tanulóöri tagok válláról. Hogy ez a mentori munka minél eredményesebb legyen, a körvezetők számára konferenciákat, konzultációkat tartanak, rövid szakképzéseket szerveznek. Másfelől a helyi szervezetek műsorfüzetekben, plakátokon és a helyi médiákon keresztül nagyszámú tanulóöri programot hirdetnek meg, amely iránt várható az érdeklődés. A svéd kollégák ugyanis azt tartják, hogy ez nem sérti a spontaneitás elvét, mert a bő választékból szabad a választás. A szövetségek és megyei szervezeteik, profiljuknak megfelelően, nagy számmal rendeznek színházi előadásokat, irodalmi műsorokat, hangversenyeket, kiállításokat. Nemegyszer más szellemiségben, mint ahogy ezt a hivatásos kulturális intézmények teszik, de feltétlenül olcsóbban és közelebb a tanulóöri élethez. Szinte hihetetlen, de igaz, hogy a szövetségek égisze alatt évente 250.000 kulturális programot rendeznek, mintegy 15 millió látogatóval. Ez több mint a mozilátogatók száma országosan. A kulturális programoknak ez a sokasága szintén a tanulóöri munkát segíti. Némely szövetségen belül jó minőségű amatőr kórusok, zenekarok, drámai csoportok is megtalálhatók, de amint ezt korábban is említettük, ezek magas taglétszámuk miatt nem minősülnek tanulóöröknek. Az utóbbi években azonban – részben anyagi okok miatt, részben azért, mert csökkent irántuk az érdeklődés – sok csoport megszűnt vagy visszaminősült tanulóörre.

A tanulóöri szövetségek arculatai

A *Munkás Művelődési Szövetség* (Arbetarnas Bildningförbundet, ABF) 1912-ben alakult, a svéd közművelődés, népművelés, meghatározó, domináns társadalmi szervezete. Múltja és jelene szorosan összefonódik a hazai és a nemzetközi munkásmozgalommal. 60 tagszervezetet tömörít magába, köztük a Szakszervezetek Svéd Föderációját (2.200.000 taggal), a Szövetkezeti Uniót (1.905.000 taggal), valamint a svéd Szociáldemokrata Pártot (1.240.000 taggal). Az SZDP és a szakszervezetek aktivistáinak képzése az ABF tanulóörökében történik.

Az egész országot behálózó tanulóörökben több mint egy millió, a társadalmi haladás iránt érdeklődő fiatal és idős felnőtt ember vesz részt. Több helyen az országban „Szénior Akadémiákat” működtet. Nyelvtanfolyamain több mint 30 nyelvből választhatnak az érdeklődők, köztük magyar nyelvet is. Kiadási tevékenysége széles körű és jól kiépített. Nemzetközi tevékenysége átfogja az öt világrészt, támogatási programjai vannak Ázsiában, Afrikában, Dél-Amerikában. Tagja a Munkásművelődési Szövetségek Nemzetközi Föderációjának, az egyik legtekintélyesebb munkásművelődési szövetség Európában és a tengeren túl. Az 1960-as években Kéthly Anna (1889–1976), mint az emigráns Magyar Szociáldemokrata Párt vezetője meglátogatta a szervezetet belgiumi székhelyéről. Ott jártunkkor erről jogos büszkeséggel számolt be az ABF egyik magyar munkatársa.

Szabadegyházak Tanulóöri Szövetsége (Frikyrliga Studieförbundet, FS). A nagy hagyományú szabadegyházi mozgalom művelődési szervezete, amely az ökumenikus egyházak tanulóörökreit is segíti, mintegy 45 tagszervezettel.

Svéd Népi Egyetem (Svenska Folkeuniversitetet, SF). A stockholmi, uppsalai, göteborgi, lundi és az umeai egyetem extra-murális (falakon kívüli) tanszékeinek társult szövetsége, érdekképviseleti szerve. Valójában nem tanulóöri szövetség, hanem szakmai, módszertani központja az egyetemek felnőttoktatási tanszékeinek. Politikailag független intézmény.

Tanulóöri Szövetség a Felnőttoktatás Megsegítésére (Studieförbundet). A művelődési indítékú szabadidő-mozgalom el nem kötelezett tanulóöri szövetsége 50 társult tagszervezeti szövetséggel. Az egyik legjelentősebb tanulóöri szervezet, a tudo-

mányos és művészeti ismeretterjesztés széles körét öleli fel. Fő profilja a természettudományok, környezetvédelem, zene, dráma, kézművesség és számítógépes ismeretek. Jellege a TIT-re emlékeztet.

Felnőttiskolák Tanulóköri szövetsége (Studieförbundet Vuxenskolan, SV). Hatókörét tekintve a harmadik legnagyobb tanulóköri szövetség. Tevékenysége valamennyi témakörre kiterjed, különös hangsúllyal a zenére, valamint a szellemileg és fizikailag hátrányos helyzetű rétegek bevonására. Az ország háromszáz helyén van tanulóköri, művelődési központja. A Centrum Párthoz és a Liberális Párthoz áll közel.

Az Antialkoholizmus és a Mértékletesség Tanulóköri Szövetsége (Nykterherstörelhens Bildningsverksamhet, NBV). Tizenöt absztinens szervezet társulása. Megkülönböztetett értékei a demokrácia, béke, a népek közötti szolidaritás, az egészséges élet. A legintenzívebben az alkoholizmus, a kábítószeres, a dohányzás és a közlekedés ártalmaival foglalkozik.

A Svéd Egyház Tanulóköri Szövetsége (Sveriges Kyrkliga Studieförbund, SKS). Az uralkodó svéd lutheránus egyház tanulóköri szövetsége 40 csatlakozó egyesülettel. Többek között az SKS-hez csatlakozik a cserkészmozgalom és sok nőszervezet. Fő erőssége a zene és a művészeti ismeretterjesztés. Bibliatudománnyal tanulóköreinek húsz százaléka ismerkedik. Módszertani tanácsokat nyújt a parókiákhoz kapcsolódó tanulóköröknek, művelődési közösségeknek.

Polgárok Tanulóköreinek Szövetsége (Meborgarskolan) A mérsékelt konzervatívok művelődési szövetsége. Az ABF után a második legjelentősebb művelődési szövetség, elsősorban a tehetősebb, közép- és felsőosztálybeli polgárok számára. Minden városban önálló épületekkel rendelkező iskolákat tart fenn, ahol tanfolyamok, képzések százait szervezi az ápolónőképzéstől a legkülönfélébb posztsekunder képzésig. Csak Stockholmban évente 150 tanfolyamot hirdet meg és indít. Hasonlóan az ABF-hez, kiterjedt nemzetközi kapcsolatai vannak Európában és a fejlődő országokban. Tanulóköreiben – bár profilját tekintve nem ez az elsődleges aktivitásuk – első helyen állnak a művészetek, a kézművesség, zene, irodalom és a nyelvtanítás. Eszménye az otthon és iskola, az egyház és a társadalom, mint az európai kulturális örökség biztosítója és megújítója.

Fizetésből Élő Alkalmazottak Tanulóköri Szövetsége (Tjajstemanens Bildningsverksamhet, TBV). Ami az ABF a „kékgallérosoknak” az a TBV az irodai dolgozók számára. Alapszervezetei minden hivatalban, intézményben megtalálhatók. Tizenkilenc szakszervezet tömörülése, amelyek a vonatkozó testületben a munkahelyi művelődést, szakképzést megoldják (például Rendőrök Szakszervezete). A szövetség súlya a közéletben és az egyén számára egyaránt jelentős.

Összegezés

A tanulókörök és a tanulóköri szövetségek, mint „svéd modell”, egy nagy hagyományra visszatekintő non-formális felnőttoktatási paradigma. Lényege, hogy a társadalmi, vallási, művelődési mozgalmak és annak – a több tudás által öntevékeny úton felemelkedni kívánó – csoportjai, tanulókörei, létrehozták országos szintű, segítő, szakmai érdekvedő szerveiket, a tanulóköri szövetségeket. Ennél fogva a szisztéma a legteljesebb mértékben demokratikus, a „lent” és „fent” harmonikus összhangban vannak egymással. A rövidebb, hosszabb ideig fennálló tanulókörök az önirányított tanulás andragógiai elve és gyakorlata alapján működnek; alakulásukban, adminisztratív teendőiknek intézésében, a tanulóköri szövetségek főállású és önkéntes tanulókörvezetői segítik.

A rendszer ideológiailag és tematikailag nagymértékben diverzifikált, amelyben a különböző nemű, korú, iskolai végzettségű és érdeklődésű felnőttek, úgyszólván minden településen megtalálják tanulási igényeik, szükségleteik kielégítését. A modell által nyújtott szolgáltatás, a felnőttnevelés non-formális kategóriájába tartozik, bár egyes elemei kvalifikációt is nyújtanak. A tanulóköri mozgalmon kívül a svéd iskolán kívüli felnőttoktatás másik ágazata a népfőiskolák hálózata (148 intézmény), de hatókörük az előbbieknél szűkebb. A svéd tanulókörök elsősorban az alacsonyabb státuszú néprétegek tanulási formája, a lakosság egy részének természetes életvitelére, amelyben az ismeretszerzés, a jobbító szándékú, változtatni akaró társadalmi kritikával is párosul. *Olof Palme*: „Svédország valójában egy tanulóköri demokrácia”. A tanulókörök és a tanulóköri szövetségek pluralisztikus jellegűek, amely pártok és művelődési felfogások szerint differenciálódik. A mozgalom az államtól független, de állami és önkormányzati támogatásban részesül. Az

országos tanulóköri szövetségek profiljuknak megfelelően igen széleskörű kulturális ellátást is nyújtanak.

A kérdés az, hogy hogyan alkalmazható a svéd modell a magyar valóságra. „Egy az egybe” biztos nem vehetjük át, de egyes elemei és szellemisége adaptálható. Vannak-e nálunk tanulókörök? Igen, vannak, csak nem úgy hívjuk őket és nem is teljesen olyanok, mint északi megfelelőik, és nem is annyian. A bejegyzett kulturális és közművelődési egyesületek, a kertbarát klubok, honismereti szakkörök, a 60 ezer bejegyzett „non-profit szervezetből” jó néhány. És a nem regisztrált, „illegitim” társulásokból legalább ugyanennyi. A művelődéssel is kacérokodó ifjúsági klubok, nyugdíjasok zárandok társulásai, a plébániák és parókiák köré csoportosuló csoportok, közösségek, az olvasókörök, közsegfejlesztő egyesületek, a különböző ismeretszerzéssel is párosuló hobby klubok szintén ideszámítandók. Még a kisközségekben is akad ilyen egy-két kvázi tanuló kör.

A legnevesebb a bódvalenkei. Hol van Bódvalenke? Észak-Borsodban, a valaha Abaúj vármegye déli részén. Az ország egyik leghátrányosabb helyzetű, mélyszegénységgel sújtott faluja akar itt talpra állni. A 181 lakosának 30–40 százaléka cigány. Itt a művészi hajlamú roma emberek egy freskófalut szándékoznak léte hozni. Az elhagyott házak falára művészeti alkotásokat fognak festeni *Horvát János* miskolci festőművész segítségével. A képeket szinte az egész falu festi. A projektet *Pásztor Eszter*, az Európai Műhely kulturális és Közművelődési Társaság munkatársa vezeti. Tanulókör ez? Úgy gondoljuk: a javából. De hátha van még ilyen.

Vannak-e tanulóköri szövetségek Magyarországon? Vannak, de nem olyan koherensek, mint Svédországban. A legnagyobb a TIT és a Népfőiskolai Társaság, amelynek helyi tagszervezetei is léteznek. Továbbá a különböző közművelődési szakszövetségek, mint a témával foglalkozó egyesületeknek az ernyőszerve. Például a Magyar Kórusok Szövetsége, a Honismereti Szövetség, amely a honismereti szakköröket támogatja, valamint a Kertbarát Körök Szövetsége, amely a kertbarát körök szerény, ámde hatékony „ernyőszerve”, és folytathatnánk a sort tovább.

Talán megynként kellene felmérni a terepet, községről-községre, városról-városra, és megkérdez-

ni az egyes csoportoktól, közösségektől, hogy nem szeretnének-e társulni a hasonlóakkal? Lesz, aki szívesen elfogadja a segítséget, mások inkább csendben akarnak dolgozni. Milyen segítségről lehet szó? Módszertani tanácsadásról, pályázati figyelésről, tapasztalatcsere lehetőségekről, érdekképviseltről, kisebb-nagyobb anyagi támogatásról, mentori tevékenységről, dicsérettről, elismerésről, nagyobb nyilvánosságról, hírlevelekről, honlapok elkészítéséről, képzésekről, közös projektekről, utazásokról.

Mindehhez egy lelkes, innovatív csapat szükséges, akik elszántak és felelősséget éreznek a közművelődési, felnőttoktatási civil társadalom megerősítése iránt, és ehhez alkotó módon alkalmazzák a „svéd modell” módszereit, szellemiségét.

Források

A megyeszózi Hankó Zoltán Olvasókör. In: <http://www.megyasz.hu>

A Mértékletesség Mozgalmának Tanulóköri Szövetsége (Study Association of Sobriety movement, NBV), In: <http://www.nbv.se/templates/SimplePage.aspx?id=11276>

Baráti kör Tornabarakonyért Alapítvány. *Elbűvölő, de kibáló falu? Tennünk kell!* <http://www.freeweb.hu/fbarakony/index.html>

Bódvalenke, a freskófalu. In: <http://www.bodvalenke.eu/index.php?page=bodvalenke>

Engberg, Peter 1998 A svédországi felnőttoktatási rendszer. In Harangi László–Kelner Gitta szerk. *Az európai felnőttoktatás és közművelődés perspektívái.* MMI. Bp. 7-18.

Harangi László 1991 A művelődési önszerveződés nyugati és keleti modelljei. In Harangi László *Egyesületek, közművelődés, társadalomfejlesztés.* Vita. Bp. 8-21.

Nine study associations in Sweden. In: www.folkbildng.se/page/492/english.htm

Munkásművelődési Szövetség (Arbetarnas Bildningförbundet, ABF). In: <http://www.abf.se/?PortalPageld=6422>

Polgárok Tanulóköreinek Szövetsége (Study Association of Citizens' Study Circles, Medborgar-Skolan), In: <http://.mogul.se/en/Clients/Medborgarskolan>

Vadász István 2007 A hazai nonprofit szektor területi szerkezete. *Szolnoki Tudományos Közlemények*, XI. Szolnok, 1-13.

